

ARDANUÇ'TA EL SANATLARI

ÜİKÜ ÖNAL

Ardanuç eski bir yerleşim yeridir. Bir zamanlar Bagratlı ve Ahıska Kıpçak Atabeklerine başkentlik etmiştir. Burada halk kültürü son derece zengindir. Bu zenginliğin derlenip gelecek kuşaklara aktarılmasıyla ilgili çalışmaların tam anlamıyla yapıldığı söylenemez. Hızlı göçle köyler boşalmıştır. Dede-lerimizin kullandığı araç gereçler yok olmaktadır. Onların giydiği orijinal kıyafetleri bulmamız bile çok zor. Hâlbuki müzesi olmayan tek il olan Artvin'de bir müze açılmalı, burada el sanatlarımız sergilenmelidir. Festivallere harcadığımız paranın az bir kısmıyla bu yapılabilir.

Günümüzde Ardanuç, az üreten bir yer hâline geldi. Bir günlük eğlencelere yatırım yapmaktansa geleneksel el sanatlarımızı yaşatmak için kurslar açılmalı. Bu kurslarda üretilen otantik eşyalar DÖSİM mağazalarında satışa arz edilemeli diye düşünmekteyiz. Meselâ bir Damal bebeği nasıl marka oldu? Ardanuç'la özdeşleşen bir değerimiz olmalı. Orman bölgesi olmamıza rağmen ahşap şeker tasını Bolu'dan alıyoruz.

Biz bu yazımızda Ardanuç'ta dünden bugüne yaşayan el sanatlarımızı tanıtmak istiyoruz.

Tezgâhta dokunanlar

Hasır: Bu hasır mısırın yetişmediği dağ köylerinde örülmüş. Sulak yerlerde göletlerde çıkan ve boyu 70 cm'ye varan otlara *çil* veya *lel* denir. Bu otlar, temmuz ayında kökünden yolunarak demet yapılarak belinden bağlanır ve öylece kurutulur. Kış mevsimi geldiğinde örülmek için leğende kaynar suda ıslatılır. İki adet *lel* ele alınarak birlikte bükülür. Uçlarına yeni *lel*ler eklenerek yumak yapılır. Dört ağaçtan yapılan tezgâh duvara dikilir. Yumaktaki *lel*leri tezgâhın alt ve üst ağaçlarına bir parmak aralıklarla dolandırılır. Bükülmüş *lel*leri yatay şekilde uzatmanın bir altından bir üstünden geçirilerek örülür. Ağaçtan yapılmış kirkitle vurularak örülmüş yer sıkılaştırılır. Hasır, uzatma 50 cm kalana kadar örülür. Kalan uzatma da ortasından kesilip başından başlayarak tepeden örülür.

Mukaddes Dinçer (60), Yolağzı Köyü

Son güzün mısır kotoşunun (koçan) poçosu (kabuğu) iyisi seçilip saklanır. Demet hâlinde sıkıca bağlanır, bacaya konup kurutulur. Kışın ılık suda ıslatılarak 4 cm parçaya ayrılır. Bükülür, ikisi birbirine dolandırılır. Uçlarından eklenerek büyük yumak yapılır. Alt ve üstlerinde yuvarlak ağaç, yanlarına da ayrıca ağaç koyarak tezgâh yapılır. Bükülmüş poço, tezgâha 5 cm arayla dolandırılır. Bu uzatmaya *dadın* denir. Mısır poçosu bükülerek yatay şekilde dadınların arasından geçirilerek örülür. Bitince uçlarına tekrar poço eklenir. 10 cm kalınca başı bükülü şekilde örülüp kesilir. 1,5 m eni ve 3 m uzunluğunda olunca kesilir. Döşemlere sergi olarak ve ekin yıkanırken kullanılır. Seccade olacak şekilde de örülür. *Nurizet Şahin (69) Meşeköyü-Ardanuç*

Battaniye: Beyaz yün eğrilir ve boyanır. Siyah yün boyanmadan kullanılır. İplikler bükülür. Ahşap ilkel dönme dolapta pamuk ipliği uzatılır. İplikler 5 cm eninde dolabın etrafına dolandırılarak sarılır. İpliğin dört kere dolanmasına bir sayım derler. 120 sayımdan bir battaniye olur. 4 tane kuci, 1 m eninde de bir tarak olur. Tarağın her dışından uzatma ipliği iki kat geçer. Kucilerin her birinden birer tane geçer. Bu iplik sayısı örneğe göre değişir. Tarakla kuci dokuma tezgâhına geçirilir. Tezgâhta dört tane ayak vardır. Mekiğin birine yün, diğerine pamuk ipliği sarılır. Örülürken ayaklara çiftler çiftler basılarak iplik aradan geçirilir. Desenler kurulur. 5 m olunca kesip tezgâhtan çıkarılır. Buna tahta denir. İki boy birleşerek battaniye olur. Ardanuç'un birkaç köyünde yapılmaktadır. Sonradan Artvin'den geldiği söylenmektedir.

Melike Yüksel, Nedime Bozkurt-Bereket Köyü

Yün cecimi-Boyaklı cecim: Yün yıkanıp kurutulduktan sonra yün tarağında taranır. Bir miktarı elde rulo yapılır. Buna da fitil denir. Geri kalan yüne çopur denir, bundan çorap yapılır. Yünler, iğle eğrilir. Üç kat ip yapılarak çıkırıktaki bükülür. Hiç boya kullanmadan tabii renkleriyle yapılan *yün cecimi* denir. Yünler *kelef (çile)* yapılarak iki renge boyanır. Çileler dolapta

veya kolda yumak haline getirilir. Dört karış bir el koyma uzunluğuna *helep* denir. On bir helep ölçülür. Yere kazık çakılarak iplikler uzatılır. Uzatılan dört ipliğe bir *sayım* denir. İki renkten de beşer sayım uzatılır. İplikler 80 sayım olacak şekilde uzatılıp bitirilir. Bu iplikler kuy (tezgâh) da uzatma olarak kullanılır. Uzatmaların başları bağlanarak çivilerden çıkarılır. Yerden kaldırılıp saç örgüsü şekli verilir. Bunları üç kişi, iplik aracı olan *kuci* ve *taraktan* geçirir. Bunlar tezgâha geçirilir. Ahşaptan yapılmış 50 cm uzunluğunda 2 mancuğa ayrı ayrı renklerde iplikler sarılır. Uzatmaların arasından mancuklar geçirilir ve ayakçalara basılarak örülür. Her iki renkten de onar sıra örülür. Renkler kare kare olur. Uzatma bitince tezgâhtan çıkarılır. Buna *tahta* denir. Tarak büyükse tahtalar da büyük olur. Tahtalar birleştirilerek cecim hâline getirilir. Üç tahtadan bir cecim olur. Evlerin duvarlarında, dut dökmekte ve ekin kurutmakta kullanılır. Balkonlarda veya odaların yüksek yerlerinde yatay olarak ağaç uzatılır. Bu cecimler katlanarak oradan asılır.

*İp attım uci kaldı,
Tarahta kuci kaldı,
Yar evlandi ben kaldım,
Yürekte aci kaldı.*

Cevahir Karakuş (80), Sakarya Köyü

Kilim: Koyun sürüleri olduğu için Ardanuç'un genellikle yüksek köylerinde dokunmuş. Günümüzde yok. Toz geçirmesi sebebiyle adı halılarla değiştirilmiş. Geri kalanlar da kaybolup

gitmektedir. Kilimle ilgili kitaplara Artvin kilimi geçmemiş. Hiçbir kitapta rastlamadığım kilim motiflerimiz var. Bunlar derlenip kataloğa alınmalı. Kilim motiflerinde tarihî izleri takip eden ilim adamlarımız var. Ya her motiften bir kilim alınıp saklanmalı, ya da kitap haline gelmeli. Kilimlerin sergilendiği bir yer olmalı. Belediyelerimizden, Halk Eğitim Müdürlüklerinden ve özellikle Kültür ve Turizm Müdürlüğümüzden bir kilim kitabı bekliyoruz. Birkaç yılda bir Artvin kiliseleri ve doğal güzellikleri yansıtan kitapları arasında bir de kilim kitabı çıkabilir.

Eskiden kök boyayla iplikler boyanmış. Bu renkler hiç solmazmış. Tarlalarda yetişen boya otu ve ceviz yeşilken iplikler suya konularak kaynatılmış. Tuz ve şeb (şap) konurmuş. Daha sonra hazır boyalar kullanılmaya başlanmış. Yünün tabii renkleriyle de kilimler örülmüş. Yünler eğrilip üç kat yapıp çığırta (çıkırık) bükülür, yumak haline getirilir. Tezgâhta uzatma ipi olarak kullanılır. Bu ip boyanmaz. Dokuma ipi olarak kullanılan ipe *geçme* denir. Bu ipler boyanır. *Yügrükte* (dört tane ağaç parçası aralıklarla çakılır. Çileyi geçirirsin döner) çile haline gelir. Elde çapraz şekilde iplikler sarılır ortasından bağlanır. Bu ipliklere *masura* derler. Bir kaba konularak tezgâhın yanında kullanılarak kilim dokunur. İplikleri uzatmaların bir altından bir üstünden geçirerek kilim dokunur. Kâğıda kilim desenleri çizilir veya kilim asılarak örnek çıkarılır. Kirkitle vurularak örülen kilim sıkıştırılır. Bitince kesilir. *Emine Yılmaz (71), Anaçlı Köyü*

Şal kumaşı: Siyah kuzu yünü yıkanır, taranır ve eğrilir. Tel bükülür. Çiviler yere çakılıp iplik uzatılır. Kuciya tarağa alınır. Dokuma tezgâhına alınıp dokunur. Tezgâhtan çıkardıktan sonra rulo haline getirilir. Bakraçlarda su ısıtılarak üzerine dökülür. Gemin üzerinde erkekler teper. Kumaş hâline gelir. Eskiden pazarda da arşınla satılmış. Erkek kıyafeti şaldan dikilirmiş. Pamuklu kumaşlar pahalı olduğundan bazen çamaşır olarak da kullanılmış.

Sadet Çelik (86), Sakarya Köyü

Tabii renkli halı: Beyaz, kahverengi, siyah, boz renkli yünler eğrilir. Halı yünü kalın eğrilir. İki kat olarak elde hafif bükülür. Renkler ayrı ayrı yumak hâline getirilerek tezgâha asılır. Uzatma ipi boz renkli olup büküldükten sonra

tezgâha dolanır. Örneğe bakılarak ilmek atılır. Halı makasıyla ilmeklerin uzunluğu kesilir. Bir sırada bükülmüş iplikten aralardan geçirilir. Kırkitle vurulur. Bu halıda hiç boya kullanılmaz. Atların heybesi ve yastıklar küçük tezgâhta örüldüğü gibi büyük tezgâhta da örülerek kesilir.

Kadriye Okumuş (50), Yaylacık Köyü

Carbağ (Belbağı): Keçi böceğinin (ipek böceği) tohumunu akşamdan koynuna koyarsın, sabahdan böcekler çıkar. Kalbura koyup dut yaprağıyla beslersin. Sergen yapıp ipek böceklerini koyarsın. Bir ay sonra ağaca çıkıp koza yaparlar. Suyu ısıtıp içine kozaları atıp elle telleri çekersin. İpek tel olmayana *keci* denir. İğle eğrilir. 50 cm eninde 1 m uzunluğunda tezgâhta örsersin. Nakışta konur. Boyarsın. Ucu püsküllü olur. Bele kemer olarak bağlarsın. Yakalara dikilen tor kesesi (para) kesesi de yapılmış.

Saadet Çelik

Çaput cecimi: Uzatma ipliği yün veya pamuk eğrilerek yapıldığı gibi hazır iplik de kullanılır. Eski kumaş parçaları bir parmak eninde kesilir. Manculuğa kesilmiş kumaşlar sarılır. Uzatma tellerin arasından geçirilerek tezgâhta cecim gibi dokunur.

Cevahir Karakuş (80), Sakarya Köyü

Elde örülenler

Yün çorap: Kışın yün çorap giyilirdi. Kızların çeyizine örülerek konur, damat tarafının yakınlıklarına dağıtılırdı. Eğrilmiş yün üç kat edilerek teşide bükülür. Bu iplikle çorap örülürdü. Kazak, hırka, süveter ve yelek de böyle örülürdü.

Şahsiye Önal, Sakarya Köyü

Demirden yapılanlar

Eskiden bu işlerle genellikle Ermeniler meşgul olur ve Türk çırak dahi almazlarmış. Buna rağmen az da olsa Ardanuçlulardan da bu illeri bilenler varmış. Ahmet Gün, bir Ermeni ustanın çırağı olarak demirciliği öğrenmiş. O da çıraklarına öğretmiş. Sakarya köyünden dedem Abdullah Çelik de ondan öğrenmiş. Onlarca usta yetiştirmiş.

Formal/fırınlı soba: Bu soba türü, 1970 yıllarda Trabzonlu ustalardan öğrenilmiştir. Bu sobalarda tepsiyle ekmek pişirilirmiş.

Maşa, eğiş, nacak, dehre, kazma, megel (çapanın küçüğü), bıçak yapılırdı.

Ağaçtan yapılanlar

Kızak: Ot, sap, odun ve gübre taşımak için öküzler koşularak eskiden çok yaygın olarak kullanılırdı. Ayaklarına *satıref* veya *sürütme* denir. Bunu yapmak için, gürgen, akçaağaç veya dışbudak gibi sert ağaçlar kullanılır. Ağaçlar 1,5 cm uzunluğunda, 15 cm eninde baltayla yontulur. Öne gelecek ucu yukarı doğru kavisli olur. Bir kızak için bundan iki adet yapılır. Bunlar kızığın ayağını teşkil eder. Sürütmenin arka taraftan 20 cm ön taraftan 30 cm'lik mesafe bırakılarak ayak yeri çakılır. El demiriyle açılan boşluğa, her sürütmeye iki adet çakılır. 125 cm uzunluğunda 12 cm eninde iki adet *kopo* yapılır. Koponun ayağa gelecek bölümü oyularak sürütme takılır. Beş adet çağ kesilir. Çağlar, 2 m uzunluğunda, 5 cm eninde olur. Uzunlamasına kopoların üzerine çakılır veya delip geçirilir. Böylece kızığın üst döşemesi tamamlanmış olur. Sürütmenin ön tarafı delinir. 1,5 cm uzunluğunda 2 adet kol sürütmede delinen yere çinolla bağlanır. 10 cm eninde 2 m uzunluğunda köknar veya kavak ağacından *bonduruk* yapılır. Bonduruğun uç kısımlarından 15 cm bırakılarak karşılıklı ikişer adetten dört adet delik açılır. Uzunluğu 50 cm olan dört adet çubuklar kesilir. Bunlara *sami* denir. Bondurukların deliklerine takılır. Samiler, keçi kılından yapılan ve *sambağ* (sami bağı) denilen iple karşılıklı bağlanır. Bonduruk öküzün boynuna takıldıktan sonra samiler boyunlarına gelir. İplerle bağlanır.

Hasan Önal, Sakarya Köyü

Araba: Yük taşımak için kullanılır. Tekerlekleri 60 cm ebadında çam ağacından yuvarlak olarak yapılır. Ortası dört köşe delinir. İki tekerlek, *mazi* denilen 2 m uzunluğunda yuvarlak bir ağaçla birleşir. Tekerleğin yere değen sathına, yani dış kısmına *şin* denilen demir ısıtılarak takılır. 3 m uzunluğunda 2 tane kol yapılır. Mazinin kenarına tekerleklere yakın delinerek oturulur. İki tane dış yapılarak arasına sokulur. Kolları birbirine bağlayan üç tane ağaç yapılır. Birisi en arka tarafa bağlantı olur. Diğer mazinin üzerine destek olur. Öküzlerin ayağını tekerleklerin çiğnememesi için tahta çakılır. Bu tahtaya *götlük* denir. 4-5 tane çağ üçgen şeklinde olan arabaya döşenir. Bondurukla öküzler bağlanır.

Mehmet Kaya (70), Bulanık Köyü; Hüseyin Altinel (80), Geçitli Köyü.

Çinol: Yaş fındık, kayın (huş) veya çınar (üvez) ağacının kök çubukları bükülerek halka şeklinde örülür. 15 cm çapında yuvarlak şekilde örülür. 5-6 tanesi bir birine takılır. Bununla hayvanlar bagaya (yemlik) bağlanır. Zincir yerine de kullanılır. *Yaşar Köksal, Aydın Köyü*

Sepet: Lek, fındık ve kızılcağ ağaçlarının kök filizlerinden çubuklar kesilir. Genellikle güzün örülür. Büyük çubuklar kesilir. Sepetin büyüklüğüne, şekline göre yassı veya çember şeklinde yere çubuklar çakılır. Bunlara *daden* denir. Diğer çubuklar *dadenlerin* arasından bir sağ, bir sol şekilde geçecek şekilde örülür. Örmeye işlemi yarıya geldiği zaman *dadenlerin* ucu sepetin altına gelecek şekilde eğilir. Örülmüş yerin içine sokulur. Fazla gelirse sökülür. Örmeye devam edilerek sepet biter. Ot ve saman taşımada kullanılır. Göle taraflarında satmak için meyve götürülürken atların sırtına vurulmak amacıyla da sepet örülmüş. Daha büyük sepetler de örülmüş, bunlara *zar* denirmiş. Bu tür sepetler, kızıağın üzerine konularak tarlalara *axbun* (gübre) taşınmış. Meyve toplarken kullanılan küçük sepetlere *sakri* denir. Poşaların ağaçtan ördükleri el sepetine *harkalet* denir. Kol sepeti de yaparlar. *Hasan Önal, Sakarya Köyü*

Bedevra: Ahşap çatı örtüsüdür. Eskiden kiremit ve sac yerine kullanılırdı. *Kök nar* ve soç ağaçlarının uzun ve kalınlarının biçilmesiyle

elde edilirdi. Budakları dışarıda olur. Ağaçlar el hızarıyla kesilirdi. Kabuğu soyulurdu. Kuruyunca çatılara örtülürdü.

Sulbiye Önal, Sakarya Köyü

Ardanuç ve çevresinde ağaçtan yapılan daha birçok şey var: *Kürün (yalak), karasaban, pulluk, kotan, tapan, gem (döven); peşxun (feşxun, yer sofrası), tepür (çok amaçlı kullanılan büyük ağaç tepsi), tırmık, yaba, dirgen, çalı süpürgesi...*

Ardanuç yöresinde ayrıca Poşaların yapıp sattığı aletler de var: *Koloppa (kolop), külek, yağ kabı, elek, kalbur, taşgözel (İri gözlü tahıl kalburu).*

Topraktan yapılanlar

Pileki: Eskiden ekmek pilekide pişirilirdi. Bazı köylerde fırın ve tandır da kullanılırdı. Pileki, tıka denilen kırmızı topraktan yapılır. Bu toprak elenir, su verilip ayakla veya tokaçla yoğrulur, iyice hâsil edilerek derin tepsiler şekline getirilip, altına kül serilerek gölgede kurumaya bırakılır. İç tarafları yüz yüze gelecek şekilde dik dayanır, arasına odun dizilerek yakılır. Pilekiler bu ateşle kızdırılır, biri yere indirilir. Onun içine *ekmek, kete, katmer veya cadi* konur. Diğerleri kapak gibi onun üstüne konur. Üzerine de yanan odunun kuru dökülür. Böylece pişmeye bırakılır. Bu şekilde fırın yemekleri de pişirilebilir.

